

Zurenborg

WANDELEN LANGS VILLA'S
EN PALEIZEKES

Processie op de Cogels-Osylei.

Welkom in Zurenborg!

Tweehonderd jaar geleden was er bijna niets op Zurenborg. Er stond één grote hoeve, met daarrond landbouwgrond. Dat veranderde toen Antwerpen midden 19de eeuw uit haar voegen begon te barsten. De rijke burgerij wilde weg uit de binnenstad, naar een chique straat met mooie huizen, maar toch nog dicht bij het centrum.

Hier begint het verhaal van Zurenborg zoals we het vandaag nog kunnen zien. Een bouwmaatschappij begon eind 19de eeuw de eerste gronden te verkavelen. Hoe welvarender de mensen waren die naar Zurenborg trokken, hoe rijkelijker en uitbundiger de architecten de huizen tekenden. Ze maakten een interessante mix van neogotiek, neoclassicisme en ook wat art nouveau.

Op deze wandeling loop je door de mooiste straten van Zurenborg, met de Cogels-Osylei op kop. Meer nog dan de architectuur ontdek je de verhalen achter de beschermde gevels, de geschiedenis van de wijk en de hippe buurt die Zurenborg vandaag is.

DE GESCHIEDENIS VAN ZURENBORG IN 10 DATA

voor de 16de eeuw zure grond

Tot in de 16de eeuw is niemand geïnteresseerd in het gebied dat nu Zurenborg heet. Door regelmatige overstromingen van de Herentalse Vaart en de Porvliet is de bodem er verzuurd en heeft het land bijgevolg economisch weinig waarde.

In zijn relaas over de omwenteling van 1830, waarbij België ontstond, beschrijft Hendrik Conscience de gevechten tussen Belgen en Nederlanders nabij de hoeve van Zurenborg:

“Het was op Zurenborg, tusschen Borgerhout en Berchem; er stond eene groote hoeve in volle vlam. De obitsen of veldbommen der Belgen hadden den brand veroorzaakt. Reeds was de stal ten gronde vernield; een twaalfstal half verkoolde lijken van koeien lagen er tusschen de smeulende puinen van het strooien dak. Wij vonden eenige Hollandsche soldaten bezig met uit de rompen van het verbrande vee stukken vleesch te snijden om er van te eten. Mijn broeder en ik, wij proefden er insgelijks van: het was bitter als gal en smaakte onzeglijk naar den versmachtten rook van stroo.”

(H. Conscience, De omwenteling van 1830.
Herinneringen uit myne eerste jeugd, 1858)

1500

1800

16de eeuw hoeve Zurenborg

De hoeve van Zurenborg in 1880.

Een Antwerpse zakenman bouwt in dit drassige gebied een grote hoeve. Om het overvloedige water af te voeren, laat hij een brede gracht graven, een deel van de grond ophopen en 180 hoge populieren aanplanten. De zure grond wordt landbouwgrond. Uit deze tijd stamt ook de benaming ‘Zurenborg’. De hoeve stond tot 1894 waar nu de rotonde op de Cogels-Osylei is.

midden 19de eeuw de stad barst uit haar voegen

Midden 19de eeuw is Antwerpen terug op weg een belangrijke havenstad te worden. En ook de bevolking groeit snel aan: rond 1800 zijn de Antwerpenaren met 50 000, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog zullen ze met meer dan 300 000 zijn. De binnenstad binnen de oude Spaanse Vesten begint uit haar voegen te barsten. Na lang aandringen bij de Brusselse overheid mag Antwerpen de oude wallen afbreken en een boulevard aanleggen: de huidige Amerika-, Britse-, Frankrijk- en Italiëlei.

vanaf 1881 burgerij trekt naar Zurenborg

De burgerij wil weg uit de mufte en sociaal onrustige binnenstad. Ze wil wonen in een deftige straat achter een mooie gevel met een statige voordeur. Maar de burgerij wil ook binnen de nieuwe omwalling wonen, waar ze zich veilig voelt en dicht bij het economische hart van Antwerpen: de haven en de Schelde. Er wordt een bouwmaatschappij opgericht, die het gebied tussen de oude en nieuwe wallen begint te verkavelen.

1850

1859 nieuwe wallen

De Borsbeeksepoort.

In 1859 beslist de Belgische regering om een volledig nieuwe verdedigingsgordel rond de stad te bouwen. De Brialmontomwalling is 15 kilometer lang en bestaat vooral uit aarden wallen op een bakstenen onderbouw, met daarvoor een gracht. Ze telt verder 8 forten, 19 poorten, kazernes en een opslagruimte voor de wapens. De laatste resten verdwijnen in de jaren 60 voor de aanleg van de Ring. Waar nu het stationsplein van Berchem is, was vroeger een doorsteek in de vesting.

1886

oprichting van de *société*

Na een fusie krijgt de bouwmaatschappij de naam 'Société anonyme pour la construction de maisons bourgeoises', vertaald als de Maatschappij voor het Bouwen van Burgershuizen. De maatschappij bouwt vooral huurwoningen, meestal voor katholieken.

Nze Maatschappij voor het Bouwen van Burgershuizen
Zetel : Groote Hondstraat, 44, Antwerpen

De gerieflijkste
De goedkoopste
De best onderhouden } Huurhuizen

Reclamefoto van de Maatschappij
voor het Bouwen van Burgershuizen.

1900

7 en 8 oktober 1914 bombardement op Antwerpen tijdens Wereldoorlog I

36 uur lang vallen er elke minuut drie à vier Duitse granaten op de stad. De stad brandt en meer dan honderdduizend mensen slaan op de vlucht. Ook Zurenborg deelt in de klappen. Enkele dagen later is de val van Antwerpen een feit.

Generaal Van Merlenstraat
na het bombardement.

1950

jaren 60 afbraakplannen

Op het einde van de jaren 60 van vorige eeuw ontstaat het plan om de Cogels-Osylei en omgeving met de grond gelijk te maken en er een nieuw luxewooncomplex in te planten. Een grote bouwmaatschappij had zelfs al werfketen klaarstaan om de huizen af te breken. Dankzij internationaal protest van een aantal architecten wordt de buurt gered.

1980 bescherming

Bij Koninklijk Besluit van 10 januari 1980 wordt de zone rond de Cogels-Osylei als stadsgezicht beschermd. Op 11 april 1984 volgt de bescherming van 170 huizen als monument.

2000

jaren 60 toevluchtsoord voor hippies

In de jaren 60 is Zurenborg de wijk van de hippies, de flower power. Het is de alternatieve wijk van Antwerpen.

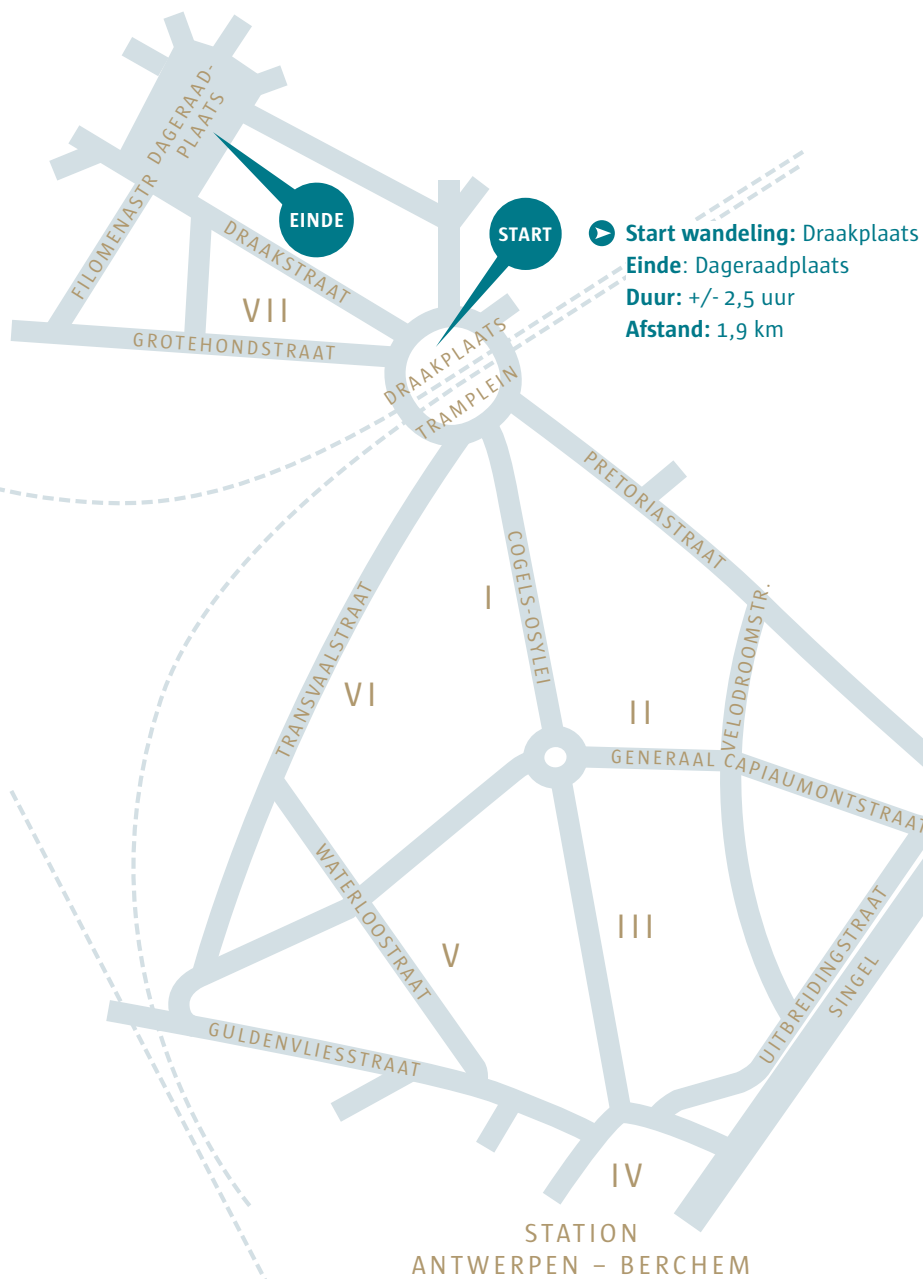
Met een zondagse kunstmarkt op de Dageraadplaats wilden de buurtbewoners in de jaren 70 nieuw leven in de wijk blazen. Een tekening van Stan Bervoets.

Processie door Zurenburg.
Op de achtergrond de Borsbeeksepoort.

WANDELING

I.

VAN DE DRAAKPLAATS TOT DE ROTONDE OP DE COGELS-OSYLEI

➤ **Start wandeling:** je begint je wandeling op de Draakplaats.

Een plein met twee namen

Meteen valt de spoorwegbrug op die het plein in twee verdeelt. Aan de ene kant ben je op de Draakplaats in het district Antwerpen, aan de andere op het Tramplein in het district Berchem. Niet alleen de spoorlijn domineert het plein, ook de busstopplaats van De Lijn springt in het oog. Al sinds de 19de eeuw is dit een knooppunt van het openbaar vervoer (zie p.15).

Café - restaurant **Wattman** op de hoek verwijst nog naar dit tramverleden. Een wattman is immers de oude benaming voor een trambestuurder. Misschien ken je wel het gelijknamige Suske- en Wiske-album, waarin onze helden een mysterieus trammetje ontdekken.

Het witstenen Mariabeeld in het erkertje boven café Wattman is een werk van **Josué Dupon**. Zijn atelier kom je straks tegen in de

Guldenvliesstraat (zie p. 35). Het is een stille getuige van de bakkerij Sainte Marie die hier jarenlang winkel hield.

De Wattman vormt samen met nummers 2 en 4 in de Cogels-Osylei de huizengroep '**Pieter De Coninck en Jan Breydel**'. De huisnamen verwijzen naar de roman

Bakkerij Sainte Marie.

Het speelse toegangspoortje onder de erker is vandaag verdwenen.

‘De Leeuw van Vlaanderen’ van Hendrik Conscience. Breydel en De Coninck waren de hoofdrolspelers in de Guldensporenslag, de volksopstand in 1302 tegen het Franse bewind. Hun familienamen staan uitgebeeld op twee wapenschilden: vier koningskronen voor De Coninck en vier breidels (toom van een paard) voor Breydel.

Aan de overkant, Cogels-Osylei 1, triomfeert nog een andere held: een geharnaste **Brabo**. In de stad vind je nog meer Brabo’s waaronder de Brabofontein op de Grote Markt. De legende van Brabo is dan ook nauw verbonden met Antwerpen. Volgens de overlevering werd Antwerpen bedreigd door een reus, Druoon Antigoon, die alle scheepvaarders dwong om tol te betalen voordat ze de Schelde mochten overvaren. Wie weigerde te betalen, hakte hij de rechterhand af. De Romeinse held Silvius Brabo kwam hier op een dag tegen in opstand. Hij hakte de hand van de reus af en wierp die in de Schelde. Zijn ‘handwerpen’ zou aan de basis liggen van de naam Antwerpen.

Brabo.

Ernaast, op de hoek waar nu de **Burgerij** zit, stond een van de mooiste cafés van Antwerpen: café Cogels. Het had een prachtig overkoepeld terras waaronder in de zomer klapstoeltjes stonden. Het ging tegen de grond in de jaren 60 om plaats te maken voor een benzinestation.

Buurtstation en gasketel van de gasfabriek, beide zijn afgebroken.
Op de hoek van de Pretoriastraat stond vroeger café Cogels.

Gedomineerd door openbaar vervoer

In 1879 werd de Statie van Borgerhout — nu station Antwerpen-Oost — in gebruik genomen. De eigenaars van de gronden, Eduard Osy en John Cogels, maakten van deze gelegenheid gebruik om de Zurenborgse gronden lucratief uit te baten. In 1880 verkochten ze 2 hectare aan de Londense Imperial Continental Gas Association voor de bouw van een gasfabriek. De imposante ronde gashouders zouden tientallen jaren het straatbeeld bepalen.

Behalve het goederenstation even verderop ging in 1885 het buurtstation op het Tramplein open. Dit **buurtstation** werd heel belangrijk voor het transport van steenkool, dennenhout en bouwmaterialen van en naar de Kempen. Ook de Kempische dokwerkers stapten op de tram om in de haven te komen werken. Ze zwoegden 14 uur per dag en gingen pas op het einde van de week weer naar huis. Slapen deden ze in houten bakken. De tram bracht ook verse melk naar de stad. 's Avonds reed hij terug met de 'stadsmeest'.

Eind 19de eeuw kwam er ook een verbinding met het stadscentrum: **de Omnibus**: een koets getrokken door een paard waarop een twintigtal passagiers konden plaatsnemen. Het ding hobbelde nogal, dus het was een hele vooruitgang toen de Omnibustram er kwam, beter bekend als de paardentram. Een tram op sporen, getrokken door een paard.

Tot vandaag blijft Zurenborg een knooppunt van openbaar vervoer: het gebouw op de hoek van de Grotehondstraat is nog altijd de regionale zetel van de Vlaamse vervoersmaatschappij De Lijn. Aan de overkant is hun busstelplaats. En op het einde van de Cogels-Osylei ligt het station Antwerpen-Berchem.

Paardentrams op de Draakplaats.

► Loop de Cogels-Osylei in tot aan nummer 6.

6-12: Carolus Magnus zijn vier huurwoningen achter één gevel. Het pand is opgetrokken uit ruwe natuursteen, met twee achtkantige torentjes die doen denken aan de Dom van Aken. Carolus Magnus is een mooi voorbeeld van façadearchitectuur. De ruwe gevelsteen loopt nog even over de zijgevels verder maar verandert dan in eenvoudige rode baksteen.

Weetje

In de Cogels-Osylei liggen nog de originele kasseien uit 1894.

Op **nummer 20** woonde ooit een circusartiest. De man was een gepensioneerde leeuwentemmer en hield in zijn tuin enkele leeuwen in kooien. De lieverdjes mochten geregeld ook in de tuin rondlopen.

Op huizen 19-23 zie je **Apollon** op zijn lier spelen. Zijn naam staat in het Grieks op de gevel.

In de **Sterre, de Sonne en de Mane (25-27-29)** zijn drie eengezinswoningen onder één dak in neorenaissance-stijl. Het is een ode aan de 16de-eeuwse bak- en zandsteenarchitectuur van Brabant.

Het is je misschien al opgevallen: de bouwmaatschappij bouwde bij voorkeur **huizengroepen**: meerdere panden naast elkaar werden tegelijk ontworpen, aanbesteed en opgetrokken.

Enkele huizen springen extra in het oog in de straat, niet omdat ze groter of exuberanter zijn maar omdat ze op het eerste gezicht niet passen in de straat. Zo ook nummers **29a en 31**. 29a is een moderne woning uit 1992 van de bekende architecte Christine Conix. Tot in de jaren 30 stond hier het mooiste, grootste en meest indrukwekkende huis van de hele Cogels-Osylei: **Villa Mercurius**, een vrijstaand gebouw met indrukwekkende Ionische zuilen en pilasters. Rechts bovenaan stond het beeld van Mercurius, de Romeinse god van handel en winst. De villa had een enorme tuin. In de Eerste Wereldoorlog werd de villa erg getroffen. Het pand geraakte in verval en werd in 1933 afgebroken. Alleen de **obelisk** herinnert nu nog aan de glorie van Villa Mercurius.

Apollon.

Over **Villa Mercurius** doen wilde verhalen de ronde: sommigen beweren dat de stenen stuk voor stuk genummerd zijn en dat de villa ergens in de Verenigde Staten is heropgebouwd. Een andere versie zegt dat een Rus die erin woonde ruzie kreeg met zijn vrouw. Bij de scheiding nam hij het huis mee en kreeg zij de grond. In de apotheek van Zurenborg zou er ook een man gekomen zijn die verkondigde: “Als ik niet genoeg oorlogsschade krijg, breek ik het af.”

- Wandel verder tot op de rotonde en bewonder de witte *paleizekes* die hier staan.

Voor deze vier statige huizengroepen haalde architect E. Dieltiens zijn inspiratie bij het kasteel van Chambord in Frankrijk. Vooral hogere militairen woonden in een van de 12 witbepleisterde huurwoningen. Tot 1894 stond hier de **hoeve van Zurenborg**. De architect woonde zelf in nr. 34. Zijn dochter heeft er nog tot 1970 gewoond.

Het kasteel van Chambord.

Voortuinen

De huizen in de Cogels-Osylei hebben allemaal voortuintjes. Daarmee was het de eerste straat in Antwerpen met voortuintjes. De bouwmaatschappij haalde de mosterd in Engeland. In de voortuintjes mochten geen hoogstammen staan, zodat de gevels goed zichtbaar bleven. Een tuinman van de société zorgde dat alles er piekfijn bijlag. De société zorgde niet alleen voor tuinmannen, maar voorzag werkelijk alles: een nachtwacht, winkels, deftige cafés,...

Schone schijn

Alles wat je vanop straat zag, moest mooi zijn, maar het interieur en de achterkant waren vaak heel gewoon. Bij deze witte *paleizekes* is het niet anders. Het is geen echte natuursteen, maar witbepleisterde Boomse baksteen. Dichter Benno Barnard omschreef de Cogels-Osylei als een groot trompe-l'oeil. Zodra je de voordeur achter je dichtslaat, achter de potsierlijke gevel, sta je in een conventioneel burgerlijk interieur. De meeste huizen hadden binnen dezelfde indeling, mozaïekvloeren, schouwen, binnendeuren en trapleuningen. Het waren industrieel vervaardigde sierproducten. Een beetje de Ikea van die tijd.

II.

GENERAAL CAPIAUMONTSTRAAT

- Sla links de Generaal Capiaumontstraat in tot aan nummers 2-4.

Griekse tempel

Een Griekse tempel bouwen, waarom niet, moet architect Jos Bascourt gedacht hebben. En dus ontwierp hij Euterpia, een dubbelwoning in neoclassicistische stijl met alles erop en eraan: een driehoekig fronton boven de tuinpoort, een Ionische zuil met daarop het beeld van **Euterpe** (muze van de muziek), en een torentje dat een echt miniatuurtempeltje is. Op de hoeken van de toren staan zelfs vier korven om vuur in te ontsteken ter ere van de Griekse goden. Kijk ook naar de deurklinken in de vorm van een olympische fakkel.

Euterpe, muze van de muziek.

- Wandel verder tot aan de kruising met de Velodroomstraat.

Tot 1909 waren hier de ingang en de kassa's van de velodroom. Vanaf 1895 kwamen duizenden mensen hier op zondagmiddag genieten van wielerspektakels op de houten ellipsvormige wielerspiste. In 1895 bijvoorbeeld nam 'de bekende amazone miss Annie Wilson, te paard rijdend als een man in

mexikaans costuum', het op tegen een hardrijder. Ook 'Den Antwerp' maakte gebruik van de velodroom. Op het middenplein speelden de voetballers een aantal jaar hun thuismatchen. In 1910 verdween de piste om plaats te maken voor nieuwbouw.

Na de afbraak van de velodroom wilde de bouwmaatschappij vier huizengroepen bouwen: **De Vier Elementen** (aarde, lucht, vuur en water). Ze zouden een tegenhanger vormen van De Vier Seizoenen op het kruispunt van de Generaal Van Merlen- en de Waterloostraat (zie p. 37). Zo ver kwam het niet: alleen De Aarde en Het Water werden uitgevoerd. Bovendien werd het middengedeelte van Het Water in 1965 gesloopt voor een nieuwbouw. Alleen De Aarde (rechts) bleef onaangeroerd staan. In 1991 en 1992 werden op de andere hoeken nog huizen gebouwd met aan de inkom een steen met “het vuur” en “de lucht” in gegraveerd.

In actie op de wielerpiste.

De ingang van de velodroom.

Huizengroep 'Het Water', kort voordat ze afgebroken werd (1965).

► We keren terug naar de Cogels-Osylei.

Als je terugkeert op je stappen, stop dan even voor nummer 12. Dit sobere huis uit 1934 van de Joods-Poolse architect N. **Kaplansky** is een mooi voorbeeld van nieuwe zakelijkheid.

Zoek ook naar de **beer** in het prachtige huis op nummer 1.

III.

COGELS-OSYLEI

TUSSEN ROTONDE EN STATION

- Op de rotonde wandel je terug de Cogels-Osylei op tot aan nummer 42.

Bloemenhuizen

Van 42 tot 52 staan een hele reeks bloemenhuizen in art nouveau: De Waterlelies (42) – Iris De Lischbloem (44) – De Roos (46) – naamloos (48) – De Zonnebloem (50) en De Tulp (52). Kenmerkend voor art nouveau is de zweepslaglijn in het smeedwerk, een hoefijzervormig raam, kleurrijke mozaïeken en sierlijk schrijn- en glaswerk. In **De Waterlelies** (42) zit het bureau T.O.P.office van architect en urbanist **Luc Deleu**. Een van zijn containersculpturen staat in het openluchtmuseum Middelheim in Antwerpen.

Het gele huis, **de Iris** (44), heeft een heel asymmetrische gevel. De architect zocht zijn inspiratie in de natuur, want “In de natuur is er niets symmetrisch, alles is asymmetrisch”. En ook hier is het doel van de architect: kunst op straat brengen. Zie maar naar het afdakje, het kleine erkertje dat je nooit gebruikt maar er wel is, het puntdak dat afgeknipt is

en bovenaan de prachtige iris in smeedwerk.

De Tulp (52) was de atelierwoning van landschapsschilder **Eugène Joors**. Achter het grote raam op de tweede verdieping werkte hij.

Bij nummer 54, **Het Klaverblad**, valt de gevelbrede houten galerij met glas-in-loodramen op.

De Tulp.

Het is tijd voor een nieuwe portie vaderlandse helden bij de huizengroep 51 – 45, waar **Boudewijn met den IJzeren Arm** staat, de eerste graaf van Vlaanderen. Op nummer 45 woonde kunstschilder Hippolyte Daeye (1873 – 1952). Hij liet achteraan in de tuin een ruim atelier bouwen. Hier nodigde hij moeders met hun baby's uit en schilderde ze. Kunstenaars als Tytgat en Permeke kwamen er over de vloer.

© museum Dhondt-Dhaenens Deurle foto: Guy Braeckman

Het kind met groene mouwen van Hippolyte Daeye.

Het deurtje rechtsonder was een dienstingang voor het personeel.

Madame est servie

Aan nummer 59 zie je rechts naast de trap een deurtje. Dit was de dienstingang voor het personeel. In de kelder was de keuken van de dienstmeiden, slapen deden ze helemaal bovenaan in een klein zolderkamertje. Het was er niet verwarmd en er was geen water. 14 uur per dag werkten de meisjes, alleen op zondagmiddag waren ze vrij. Wie meer over het leven van zo'n dienstmeisjes wil weten: in het boek 'Madame est servie' van Diane De Keyzer vertellen meer dan 90 getuigen over hun jaren in dienst bij een rijke familie.

De huizengroep **Scaldis** (71 – 65) is een ode aan de rivier de Schelde die Antwerpen zo veel rijkdom heeft bezorgd. Boven de kroonlijst staan Poseidon en Amphitrite, god en godin van de zee. De 4 huizen onder 1 dak zijn geïnspireerd op het Dogenpaleis in Venetië.

Het Dogenpaleis van Venetië.

Kijk bij nummer **61** omhoog naar de smeedijzeren **wereldbol met dierenriem**.

Huis Sint-Jozef op nummer 68: in 1902 bouwt architect Van Not een neogotische eengezinswoning voor een oerkatholieke aannemer. Achter het beeld van Sint-Jozef bevond zich een huiskapel. Elke ochtend las een priester er de mis.

Amphitrite.

De smid die uit liefde schilder werd

Het huis **Quinten Matsys** (80) is een prachtig voorbeeld van art nouveau. Architect Jacques De Weerd haalde inspiratie uit het huis de Saint Cyr in Brussel.

Het verhaal gaat dat smid **Quinten Matsys** (1466 – 1530) verliefd is op de dochter van een kunstschilder. Maar de vader van het meisje vindt het beroep van smid te min om de hand van zijn dochter te bekommen. Als de vader op zakenreis is, sluipt **Quinten** het atelier van de vader binnen. Op een schilderij dat staat te drogen, schildert hij een vlieg op het achterste van een duivel. Als de vader terug is van zijn reis en de vlieg ziet, probeert hij die weg te kloppen. Pas dan ziet hij dat de vlieg niet echt, maar geschilderd is. Hij roept uit: “Wie dat geschilderd heeft, is een vakman en mag met mijn dochter trouwen!”

Boven het hoogste terras staat de beeltenis van **Quinten Matsys**. Vind je ook de vlieg terug in het smeedwerk van een van de balkons?

Het huis **Quinten Matsys**.

De naam Cogels-Osylei

De statigste van alle straten van Zurenborg dankt haar naam aan baron Eduard Osy en senator John Cogels. Zij stichtten de Naamloze Bouwmaatschappij van het Oosten van Antwerpen, die later zal overgaan in de Maatschappij voor het Bouwen van Burgershuizen. De familie Osy was al sinds 1837 in het bezit van de hoeve van Zurenborg en de omliggende gronden.

IV.

STATIONSPLEIN

- Loop de straat verder uit tot op het stationsplein, dat officieel het Burgemeester E. Ryckaertsplein heet.

We zijn op het stationsplein aangekomen. De koffiebar op de hoek met de Guldenvliesstraat was een van de cafés van Frans Van Hombeeck. Van Hombeeck was burgemeester van Berchem én brouwer.

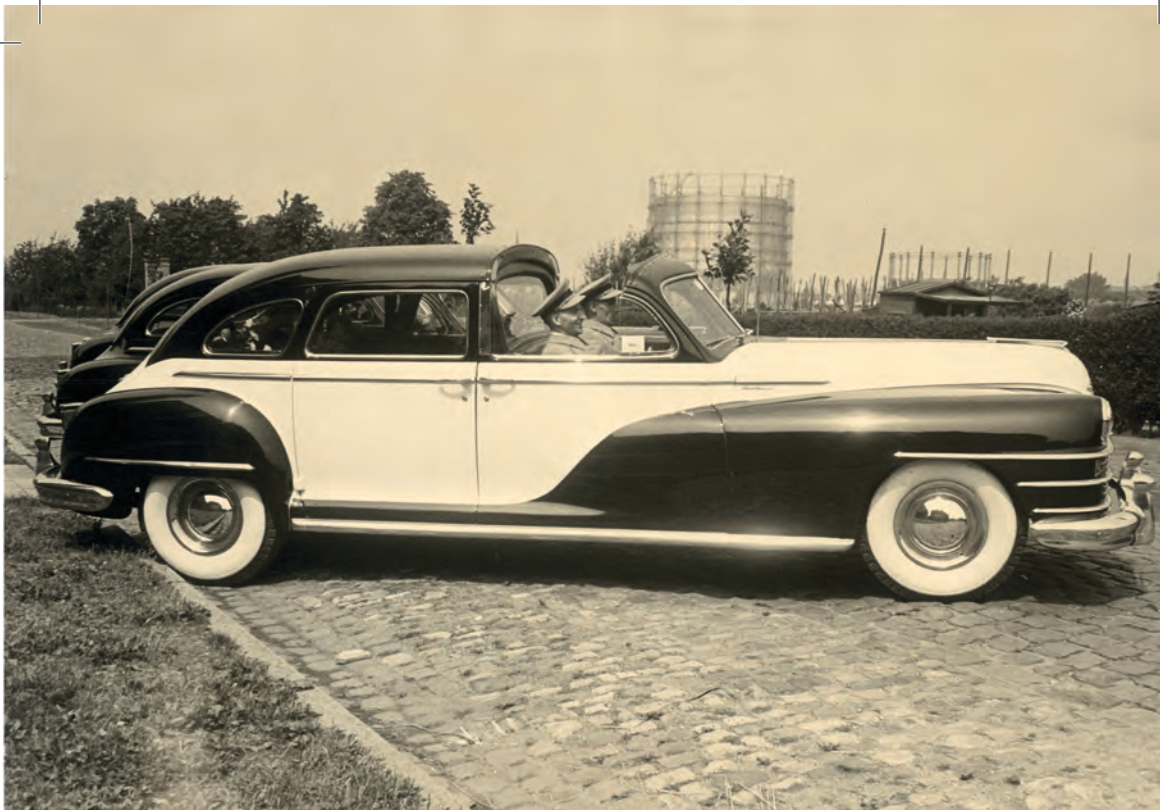
Waar nu het bus- en tramstation is, stond de indrukwekkende

Borsbeeksepoort, een doorgang in de Brialmontomwalling (zie p.7). Op het huidige stationsplein stond een legerkazerne. In de merkwaardige rij witte huisjes rechts woonden de lagere militairen, terwijl de hogeren in rang in de statige herenhuizen in de buurt woonden.

De kazerne.

Chrysler Imperial, model 1948, van de firma De Merode Tax. De foto is genomen in de buurt van de huidige Wapenstilstandlaan in Berchem. Op de achtergrond zie je de gashouders van de Zurenborgse gasfabriek.

Eventjes links van het stationsplein, in de Uitbreidingstraat 526, vestigde zich in 1946 de firma **De Merode Tax**. Het taxibedrijf verhuurde ook limousines voor huwelijken en begrafenissen. Talloze Zurenborgse koppeltjes werden in een luxeauto van De Merode naar hun huwelijksinzegening in de Sint-Norbertuskerk gereden.

Welgestelde buurtbewoners lieten zich ermee naar de opera brengen. De firma had zelfs auto's, met chauffeur in chic uniform, voor buitenlandse reizen.

Buurt vol street art

De buurt rond het station Antwerpen-Berchem wordt steeds meer een hotspot voor graffiti-fans. Graffiti-artisten bespotten een aantal witte muren langs de spoorweg tussen het station van Berchem en Antwerpen-centraal. Ook in de Minckelersstraat aan de oude gasfabriek zijn er prachtige graffiti-kunstwerken te bewonderen van nationale en internationale artiesten als Steve Locatelli.

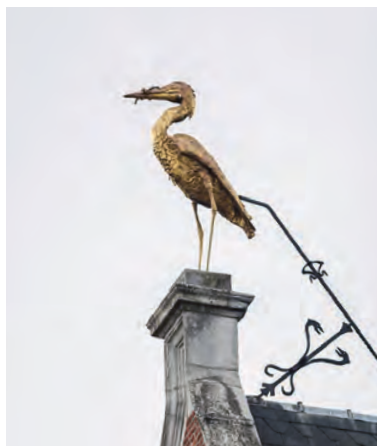

V.

GULDENVLIESSTRAAT WATERLOOSTRAAT

► Sla rechts de Guldenvliesstraat in.

Wie zin heeft, kan doorlopen tot aan het huis **De Reyger**, in de Guldenvliesstraat 40, een werk van J. Hofman. Hier woonde en werkte de Antwerpse beeldhouwer Josuë Dupon (1864 – 1935). Dupon was gespecialiseerd in het maken van dierenbeelden. Kijk maar naar de prachtige vergulde reiger op het puntje van het dak. Zijn inspiratie haalde hij in de Zoo van Antwerpen. Zijn bekendste werk is de bronzen kameel die boven de ingang van de Zoo staat.

► Keer terug tot aan de splitsing met de Waterloostraat.

Je wordt begroet door **De Leeuw van Waterloo** die bovenop het hoekhuis van de Waterloostraat met de Guldenvliesstraat staat. De gelijkvloerse verdieping werd na de Tweede Wereldoorlog verbouwd tot benzinstation, dat bleef functioneren tot een tiental jaar geleden. Nu is het modern opgeknapt.

De naam Waterloostraat en heel wat huizen in de straat verwijzen naar

de **Slag bij Waterloo** die in 1815 het einde betekende van Napoleon. De naamgeving past in de romantische verheerlijking van het vaderlandse verleden.

In de Waterloostraat hebben heel wat huizen kleurrijke tegels aan de gevels, sommige al beter bewaard dan de andere. Wandel rustig voorbij huizen 63 – 55: **De Morgend, Den Dag, Den Tijd, De Nacht en Den Avond**. Een zonsopgang

861

Blauwdruk van Les Mouettes
(De Meeuwen).

met vogels stelt De Morgend voor, vliegende vleermuizen symboliseren Den Avond. Een stralende zon en een levenslustige dame vrolijken Den Dag op, een fee, uil en maansikkel staan voor De Nacht. Het centrale huis heeft een opvallend hoefijzervormig raam waarin 'Den Tijd' in mooie artnouveau-letters geschreven staat.

Les Mouettes (De Meeuwen) op nummer 39 is een van de mooiste artnouveau-gevels van Jacques De Weerd. Zijn inspiratiebron was de Brusselse architect Victor Horta. Let op het prachtige smeedwerk en de twee vissen die de leuning op de tweede verdieping vastklemmen. Op het mozaïek bovenaan en tussen de ramen op het gelijkvloers zijn meeuwen afgebeeld.

Aan de overkant, op nummer 30, zien we een mozaïek met de buste van **Napoleon**.

Napoleon, op nummer 30.

Een jonge vrouw staat symbool voor de zomer.

Op het kruispunt met de Generaal Van Merlenstraat heeft architect Jos Bascourt in 1899 vier nagenoeg identieke huizen gebouwd, **De Vier Seizoenen**. Het zijn strakke gebouwen in witte baksteen, met een tuin in de lengte van de straat. Bij de lente en de zomer overheersen groene, levendige tinten, bij de herfst en de winter koos de architect voor donkere, bruine kleuren.

De paradepaardjes zijn de versierde erkers die op Chinese lantaarns lijken en vooral de mozaïeken die de vier seizoenen voorstellen. De **lente** toont het hoofd van een jong meisje, omringd met slingers en hyacinten tegen een goudgele achtergrond. De **zomer** is een jonge vrouw met een klaproos in het haar, de **herfst** een volwassen vrouw met kastanjebruine haren, omringd door

druiventrossen. De **winter** ten slotte is een kalende grijsaard te midden van besneeuwde dennentakken. Elk mozaïek bevat ook de bijhorende sterrenbeelden van de dierenriem. Ram, stier en tweelingen voor de lente, kreeft, leeuw en maagd voor de zomer, weegschaal, schorpioen en boogschutter voor de herfst en steenbok, waterman en vissen voor de winter.

Het huis op nummer **11** had vroeger een merkwaardige torentje, dat er jammer genoeg afgebliksemd werd. Het heet De Slag van Waterloo. In de mozaïeken zie je Wellington en Napoleon. De bajonetten, vaandels, rokende kanonnen en trommels laten over het onderwerp geen twijfel bestaan.

► [Volg je weg in de Waterlostraat.](#)

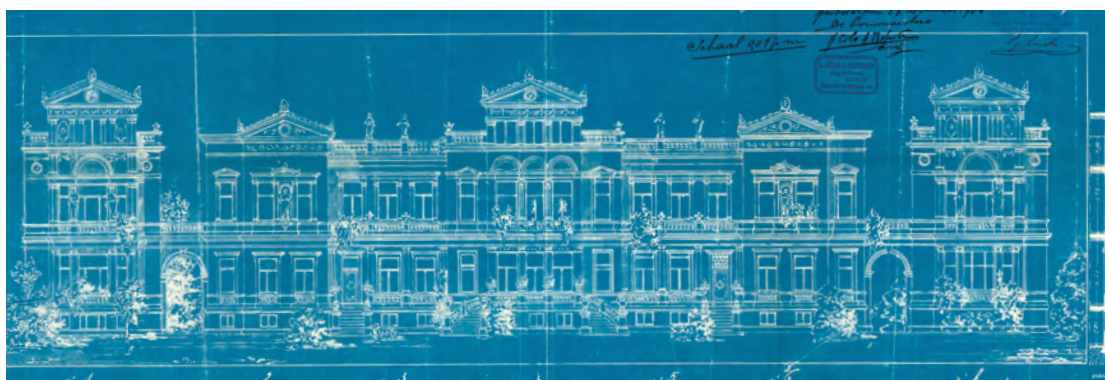
VI. TRANSVAALSTRAAT

- Loop de Waterloostraat uit tot in de Transvaalstraat.

Wie vanuit de Waterloostraat in de Transvaalstraat komt, wordt overweldigd door 'den Tempel': zeven neo-Griekse burgerwoningen met driehoekige frontons, loggia's, zuilen, twee filosofen op het dak... De vrouwelijke kariatiden doen dienst al pilaren. De zeven huizen zijn niet voor niets in het midden van de straat gepositioneerd. Het heilige getal 7 scheidt het goede (de Twaalf Apostelen op nummer 13-17) van het kwade (De Twaalf Duivelkens op 59-61).

Banden met Zuid-Afrika

De naam Transvaalstraat verwijst naar de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika, net als de Pretoria- en de Krugerstraat. Paul Kruger, de toenmalige president van de Transvaalse republiek, bracht in april 1894 een bezoek aan Antwerpen, waarop het stadsbestuur besliste om de naam Transvaal aan een straat in het Oostkwartier te geven. Twee jaar later volgden de namen Pretoria- en Krugerstraat.

Gevelplan van 'den Tempel'. De plafonds in deze huizen zijn 5,27 meter hoog.

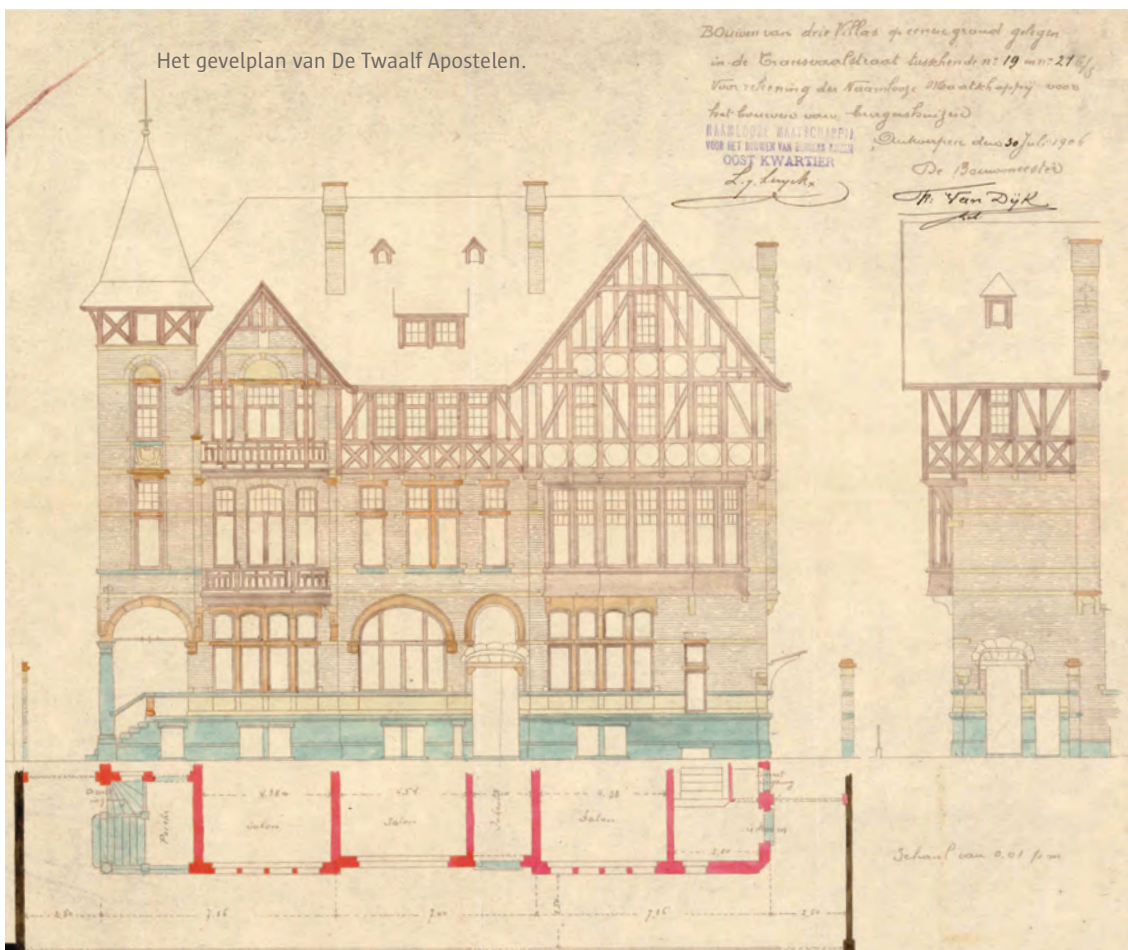

- Sla even de Transvaalstraat links in tot aan nummers 13-17.

De Twaalf Apostelen. De hoofden van de twaalf apostelen en de huisnaam zijn in sgraffito afgebeeld, maar zijn zwaar beschadigd. Bij deze techniek wordt in verse pleister een lijntekening gekrast en ingekleurd volgens de fresco-techniek. Sgraffito werd veel gebruikt in de jugendstil. Denk maar aan de typische afbeeldingen van gracieuze vrouwen, gestileerd fruit of bloemen.

Een alternatief bolwerk

Dat het hier in de jaren 60 een alternatief 'bolwerk' was, is hier nog goed zichtbaar. Het huis De Margriet op de hoek, Waterloostraat 2, was jarenlang een alternatieve, antroposofische kliniek. Op nummer 21 zit nog altijd Steinerschool Het Speelschooltje. En de alternatieve speelgoedwinkel 'In den Olifant' in de Leopoldstraat is begonnen in de Waterloostraat 3.

► Keer terug tot aan nummer 30.

Architect De Weerdt – die ook het huis **Quinten Matsys** tekende – bouwde hier een prachtig artnouveau-huis voor juffrouw **Tolkowsky**. De **Tolkowsky's** waren een rijke Joodse familie van diamantairs. In de jaren 30 emigreerden ze naar Amerika. Het huis is redelijk smal, maar door de gegolfde muurplint geeft het de indruk breder te zijn. De familie **Tolkowsky** bouwde zelf het huis op nummer 30. Het was dus geen bezit van de bouwmaatschappij. Je mocht zelf een huis bouwen als het ‘waardig’ genoeg was.

Boreas of de noordenwind (56) was de allereerste artnouveau-creatie op Zurenborg. Een jaar later hergebruikte **Bascourt** enkele kenmerken van dit huis in zijn **Vier Seizoenen** (zie p.37), zoals de erker in de vorm van een Chinese lantaarn, de geribde arduinen plint en de smalle rechthoekige ramen. De plaat met de huisnaam op, de voordeur met geometrisch patroon en de mooie gelijkvloerse ramen verdienen je aandacht. Ook de huizen op nummers 52 en 54 (**Lotus** en **Papyrus**) zijn van **Bascourt**. Aan de dakrand zie je nog bijzondere stokkantelen, maar links zijn ze jammer genoeg afgezaagd.

Aan de overkant van de straat kijken de **Twaalf Duivelkens** op je neer. De dertiende duivel in het midden is verdwenen: hij was helemaal aangevreten door houtworm. Dat is geen alleenstaand geval. Bijna de helft van alle decoratie van de huizen in Zurenborg is weg!

De Twaalf Duivelkens heeft een heel klassieke gevel en is een ontwerp van **Jules Hofman**. Raar maar waar is dat dezelfde architect als van het moderne artnouveau-huis **De Zonnebloem** op de Cogels-Osylei 50.

VII.

VIA DE GROTEHONDSTRAAT NAAR DE DAGERAADPLAATS

► Je staat terug op de Draakplaats en het Tramplein.

Voor je links afslaat in de Grotehondstraat, blijf je nog even staan bij het gedicht van **Herman De Coninck** (1944–1997) onder de spoorbrug (tweede doorgang van rechts). Dichter Herman De Coninck woonde jarenlang in de wijk.

Op de hoek van de Draakplaats en de Grotehondstraat zag je vroeger soms een tram via de poort in het stadskasteel verdwijnen. Een speciaal zicht! Dit was het hoofdkantoor van de Antwerpse trammaatschappij en is nog altijd de Antwerpse zetel van vervoersmaatschappij De Lijn.

In de **Grotehondstraat 42-44** bevonden zich de kantoren van de société, de bouwmaatschappij die het merendeel van de Zurenborgse huizen bouwde en verhuurde. De gevel doet sterk denken aan het stadhuis van Parijs, maar dan in het klein. Meer dan vijfendertig jaar woonde Louis Luyckx, de directeur van de société, in een appartement

Thuis

Ik kijk naar buiten, naar het uitzichtloze dat nu stilaan mijn uitzicht is geworden: een klimroos zonder rozen, verdorde dingen, een doos koude bij mekaar gebeden zijn op alle takken, de oude klare mare van de winter, alles is helder niets. Een tuin vol mist. Vastgevroren verleden. En een nergens willen thuishoren dat hier wil blijven. Ik. Jij. En een verloren zijn dat makkelijk te vinden is: Berchem, Cogels-Osylei.

Herman de Coninck

Het stadhuis van Parijs.

Louis Luyckx

Louis Luyckx (1857–1939) kan je gerust de vader van Zurenborg noemen. Hij bevorderde van boekhouder tot directeur van de société. Louis was een harde werker en een perfectionist. Hij deed zowat alles in zijn eentje: hij voerde de correspondentie met de overheden, onderhandelde met aannemers en architecten, toonde de huizen aan kandidaat-huurders, ondertekende de huurovereenkomsten en liet wanbetalers vervolgen. Bijna elke dag deed hij zijn ronde langs de bouwwallen. Hij stond erop dat de huizen perfect afgewerkt werden. In 1888 schreef hij architect Dieltiens: “U zult mij zeggen daar is die weeral met zijnen zaag, maar ik kan er niet aan doen, slecht werk leveren kunnen wij niet toelaten.”

Oude foto's van de Dageraadplaats.

► Sla rechts de Filomenastraat in.

Op het einde van de straat ligt voor je de **Dageraadplaats**. Hier eindigt de wandeling. Werp voor je een van de vele cafés of restaurants induikt nog een blik op de Sint-Norbertuskerk.

In de kerk kan je genieten van de stemmige stilte in het mooie neogotische interieur. Op de muurschilderingen zie je het leven afgebeeld van de heilige Norbertus. Hier worden ook regelmatig concerten gegeven.

Voor kinderen is het heerlijk spelen op de Dageraadplaats.
Behalve een kleine speeltuin is er een basket- en voetbalveld.

De straten van Zurenborg

De naam Dageraadplaats verwijst naar het opkomen van de zon in het oosten. Het is een van de vele straten in het 'Oostkwartier' die naar sterrenbeelden en het heelal zijn genoemd, zoals de Grote hondstraat, de Tweelingenstraat of de Schorpioenstraat.

Op 25 september 1904 trokken 'de straten van Zurenborg' op wandel. De bonte beestenstoet was een initiatief van een lokaal liberaal feestcomité en kaderde in de partijstrijd met de Zurenborgse katholieken.

Zelfs op bewolkte avonden kan je sterrenkijken op de Dageraadplaats.
De sterrenhemel is een speelse verwijzing naar de wijk.

Colofon

Deze wandelgids is een publicatie van district Berchem en Antwerpen Toerisme & Congres (www.visitantwerpen.be).

Verantwoordelijke uitgever: Ann De Potter, Grotesteenweg 150, 2600 Berchem

Tekst: Elise Vandoninck, Alex Elaut

Grafisch ontwerp: stad Antwerpen

Fotografie: François De Heel, behalve p.49 (Jonathan Ramael) en p.33 (Elisabeth Verwaest)

Oude foto's en gevelplannen: Felixarchief, A. Bollen, fam. Callet - Van Mensel, A. Elaut, P. Leys, J. Possemiers, H. Van Lieshout, S. Van Wesemael

D/2016/0306/124 - C6089017

Meer weten over de architectuur van Zurenborg?

Lees dan het boek 'Op wandel door de Belle Epoque. Cogels-Osylei. Zurenborg' van Alex Elaut en Jan Possemiers.